

Pécsi Tudományegyetem
Földtudományok Doktori Iskola

Kisvárosok differenciált átalakulása az ezredforduló Magyarországon

PhD-értekezés tézisei

Pirisi Gábor

Témavezető:

Dr. Tóth József
rector emeritus egyetemi tanár

Pécs, 2008

A doktori iskola címe: PTE Földtudományok Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Tóth József, egyetemi tanár, rector emeritus,
a földrajztudomány doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi és
Urbanisztikai Tanszék

A doktori témacsoport címe: Terület- és településfejlesztés
Vezetője: Dr. Tóth József, egyetemi tanár, rector emeritus,
a földrajztudomány doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi és
Urbanisztikai Tanszék

Az értekezés tudományága: településföldrajz

Témavezető: Dr. Tóth József, egyetemi tanár, rector emeritus,
a földrajztudomány doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi és
Urbanisztikai Tanszék

A kisvárosok a településföldrajzi kutatások mostohagyermekai, akár a megjelent publikációk számát, akár az átfogó, a problémát komplex megközelítésben vizsgáló tanulmányok szinte teljes hiányát tekintjük indikátornak. A településföldrajz sokszor elsősorban városföldrajzként jelenik meg, amitől mind a személyeket, mind az intézményi szintet tekintve is elkülönül a vidéki térségek kutatása. A városföldrajz ugyanakkor kimondva-kimondatlanul, de mindig is elsősorban nagyváros-földrajzot jelentett, a vidéki terek kutatói pedig elsősorban a falvakra koncentráltak. A kisváros, mint sajátos, átmeneti kategória, így mindkét csoport érdeklődését többnyire elkerülte.

Holott a kisvárosok Magyarországon éppúgy, mint világszerte számukat tekintve a városhálózat derékhatárát jelentik. Népesesszámuk is jelentős, hazánkban például mintegy 2-2,5 millió ember lakik kisvárosokban, attól függően, hogy mely településeket sorolunk ebbe a kategóriába. Ez már önmagában akkora tömeg, amely indokolja a differenciált megközelítést, a településkategória önálló vizsgálatát. A kisvárosok vonzáskörzetei *lényegében hiánytalanul lefedik az ország egész területét*, szerepkörükből adódóan fejlődési sajátosságaik, lehetőségeik tükröződnek a környező térség kis-településeinek sorsában is.

Márpedig a kisváros is fejlődik és változik, még ha sokak szemében a provincializmus, a visszamaradottság, szinonimája is, olyan közeg, ahol a változások tempója megfontolt, új jelenségek leírására kevés lehetőség nyílik. Valóban, olyan településekről van szó, amelyeknél a lokális kötődés hagyományosan erősebb volt a regionálisnál vagy különösen a globálisnál, ahol a helyi erőforrások szűkössége általában erőteljesen behatárolta a látóhatárt.

Felvetődik a kérdés, hogy mindezekon túl mi indokolja még a kisvárosok, mint *településkategória, vagy településtípus önálló vizsgálatát?* A város fogalma önmagában is rendkívül komplex, az egyes földrajzi, műszaki, szociológiai vagy jogi megközelítésmódok alapján eltérő és időben is folyamatosan változó. A különböző korok más és más funkciókat betöltő városai azonban minden esetben a civilizáció központjai, a társadalmi-gazdasági fejlődés motorjai voltak. Ilyen értelemben az urbanizáció folyamata nagyjából párhuzamos mindazzal, amit az elmúlt évszázadokban haladásnak nevezhetünk.

A *globalizáció* világszerte átértékeli a nemzeti keretek között kialakult település-hierarchiákat. A szupranacionális szint(ek) megjelenésével a hagyományos központok szerepe szükségképp leértékelődik. *A településhálózat differenciálódásának új hatótényezői immár alapvetően a nemzeti szint felett gyökeresnek.* A globális és regionális hálózatok által szervezett tér azonban messze nem fedi le az ország egészét (Enyedi Gy. 2000, 2004), közöttük és körülöttük a globalizációból jórészt kimaradó, vagy abban csak passzív részt vállaló, „elszenvedő” szerepet játszó térségek, a lokalitás kiterjedt terei húzódnak. Más megfogalmazásban: a kiemelkedő jelentőségű térszerkezeti tengelyek által nem érintett vidékek a földrajzi tér ritkább textúrájával tűnnek ki (Tóth J. 1996).

A globalitás tereivel szemben így kijelölhetők a *lokális terei* is, ott ahol a horizont alig-alig terjed túl a környező kistérség vagy megye határain. Ezek a körzetek kívül esnek a világvárossá válással küzdő Budapest vagy a fejlődésben élen járó, posztmodern funkciókat lassan, de növekvő ütemben koncentráló regionális növekedési pólusok közvetlen vonzáskörzetén, ezáltal többnyire a fizikai és a virtuális hálózatok egymásba fonódó rendszerein is. E *lokális terek központjai a kisvárosok*: további fejlődésük iránya nem csak saját, hanem vonzásukban élő községek lakosságának életét is meghatározza. A lokális terek jelentősége kétség kívül növekvő, amint ezt a szintén lokális szinten érvényesülő és az elmúlt években fokozatosan megerősödő kistérségek gyarapodó funkciói is jelzik (Pap N. 2004).

Ez a folyamat, amely hazánkban és a térség többi országában kiegészül a poszt szocialista átmenetnek az előbbire rátorlódó hullámával, minden települést kihívások elé állított, amelyekkel szemben sokkal inkább kiszolgáltatottak, mint a nagyobb belső differenciáltsággal jellemezhető nagyvárosok, hiszen a korábbi funkciórendszer egy-egy elemének megrendülése egy kisváros esetében súlyosabb következményekkel járhat, lévén ezek spektruma eleve szűkebb volt.

Amíg a szocializmus évtizedei alatt a homogenizáció volt a fő fejlődési motívum, és ez jelentkezett az urbanizáció sajátosságaiban is, amennyiben az a különböző eredetű és eltérő fejlődési

pályákat bejáró kisvárosokból egy meglehetősen egységes csoportot formált, amelyek egymáshoz intézményeikben, társadalmukban, gazdaságukban viszonylag hasonlóak, illetve fejlődési pályáik is konvergálnak, addig *az 1990 után eltelt éveket már ezen települések differenciálódása (is) jellemezte*. A kisvárosok – korábban meglehetősen változatlan – világában felgyorsultak az események, ugyanakkor ezeket az átalakulásokat a magyar földrajztudomány átfogó jelleggel nem írta le és nem elemezte. A fenti okok miatt a disszertáns ezt fontos feladatnak tekinti, nem csak a területi folyamatok nyomon követése, hanem a későbbiekben a kisvárosokra adekvát fejlesztési politika megfogalmazása szempontjából is.

A disszertáció célja, hogy *részletesen elemezze azokat a folyamatokat és tényezőket, amelyek a magyarországi kisvárosok sorsának alakulását az elmúlt mintegy két évtizedben meghatározták*. A témaválasztás szempontjából fontos motívum volt, hogy a kisvárosok hálózata látványosan gyarapodott ebben az időszakban. Ez a folyamat egy olyan településföldrajzi átalakulás, amely még a laikus közönség érdeklődését is felkelti, és amelyben – várossá nyilvánítási tanulmányok elkészítésében közreműködve – a dolgozat szerzője is vállalt egy csekély részt, amely így egyszersmind alkalmat teremtett a különböző (város)típusok alapos megismerésére is. Ezeknek az új kisvárosoknak az illeszkedése a városhálózatba vitatott. A dolgozat, noha nem kifejezetten ezt a problémát vizsgálja, de éppen eleget foglalkozik az újonnan városi címet nyert településekkel ahhoz, hogy adalékokkal szolgáljon abban a vitában, amely végső soron arról szól, hogy meddig is tart a falu, és hol kezdődik valójában a város.

A kisvárosok kutatási terepként egy másik izgalmas lehetőséget is kínáltak. Olyan „hálózatot”, amely lefedi az ország egészét, olyan számosságú halmaz, amely már megengedi bizonyos matematikai módszerek alkalmazását, de talán még nem akkora, hogy ne lehessen kvalitatív értékelésekkel is vizsgálni. Minden feltétel adott volt egy komplex vizsgálat lefolytatásához, amely felé saját személyiségén túl a témavezető elképzelései is terelték a disszertánst.

A terjedelmi, valamint időbeni korlátok ugyanakkor egyaránt arra szorították a szerzőt, hogy bizonyos részeket csak olyan mértékben dolgozzon ki, amely a fő célkitűzés szempontjából elengedhetetlennek tűnt. Bármennyire is fontos volt a komplexitásra való törekvés, csak azok a szempontok és hatótényezők kerültek bemutatásra, amelyek az átalakulás, a differenciálódás lényegét illetően kulcsfontosságúnak tűntek. Ez a szelekció óhatatlanul hordoz magán szubjektív jegyeket, és nem teljesen támadhatatlan, de talán nem is egészen elhibázott. Így a legnagyobb hangsúly a gazdasági szerepkörökön van, mert a szerző megítélése szerint ez tekinthető az átalakulás legfontosabb tényezőjének. Ez a súlypont mind terjedelem, mind az elemzések mélysége szempontjából tetten érhető.

Célkitűzések

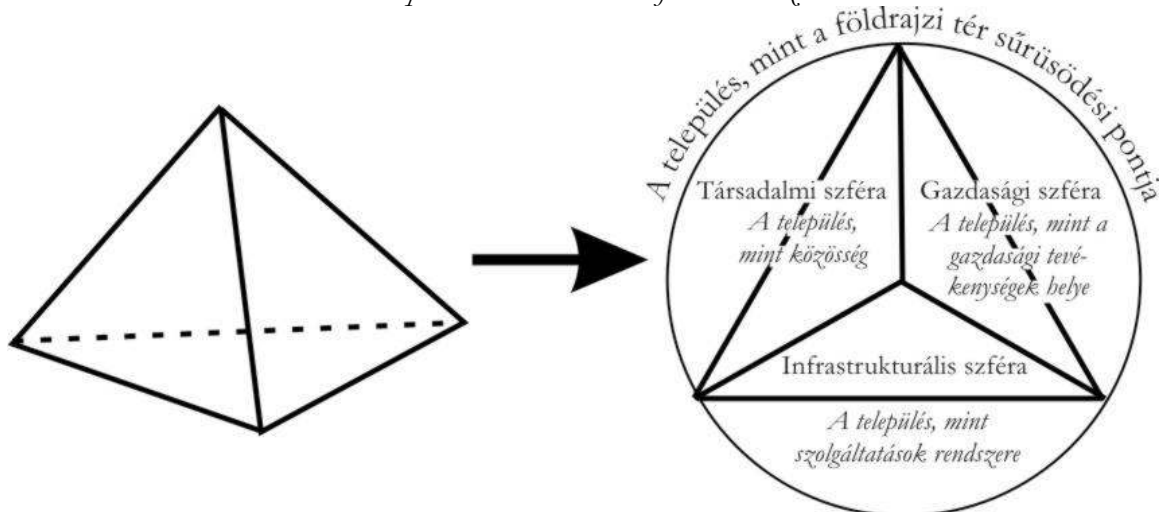
A disszertáció célja, hogy átfogó módon feltárja a magyarországi kisvárosok rendszerváltozás utáni fejlődésének hatótényezőit és sajátosságait. Ennek érdekében az alábbi részcélok teljesítése látszik szükségesnek:

1. *A kisváros fogalmának értelmezése.* A kisváros is egyike azoknak a fogalmaknak, amelyeket mind a tudomány, mind pedig a nagyközönség anélkül használ, hogy szűkebb vagy szélesebb körű konszenzus lenne annak pontos mibenlétéről. A kisvárosnak se önálló meghatározása, se vitathatatlan statisztikai lehatárolása nincsen. Ráadásul a magyar szakirodalomban általában nem is igen kísérelték meg pótolni ezt a hiányosságot. Áttekintve a vonatkozó irodalmi előzményeket, szükségessé vált a fogalom önálló értelmezése. Ennek során ugyanakkor szükségképpen érinteni kellett magának a város fogalmának is a megváltozott, posztindusztriális társadalmi-gazdasági környezetben érvényesnek tekinthető tartalmát.

2. *A kisvárosok magyar településhálózatban betöltött helyének meghatározása.* Indokoltnak látszott egy olyan rövid áttekintés elkészítése, amely retrospektív módon, a mai állományból visszatekintve foglalja össze a kisvárosi urbanizáció legfontosabb hazai sajátosságait, és fogalmazza meg a kisvárosoknak a településhálózatban betöltött változó helyét.
3. *A kisvárosok településalkotó szféráinak vizsgálata.* A dolgozat során – mint az a későbbiekben kifejtésre kerül – alapvetően a település Tóth József által megfogalmazott definíciója, és modellje (1981) jelenti az egyik fontos elméleti sarokkövet. E szerint a település és a földrajzi tér egyaránt leírható egymással dinamikus kölcsönhatásban álló (természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális) szférák rendszereként. Ezt a megközelítést elfogadva, a társadalmi, infrastrukturális és gazdasági szférákat önállóan elemezve került feltárásra a kisvárosi fejlődést meghatározó bonyolult összefüggésrendszer. A részletes elemzés legfontosabb célja, hogy segítsen megragadni a differenciálódás legfontosabb hatótényezőit és kisváros-specifikus sajátosságait, valamint, hogy alapul szolgáljon a területi-fejlődési típusok felvázolásához.
4. *A kisvárosok komplex típusainak meghatározása.* A tipizálás alapját egyrészt a szakirodalomban fellelhető település- és várostípusok továbbgondolása jelenti, másrészt a fejlődési sajátosságok, kisváros-specifikus mutatók nyomán megfogalmazható dinamikus, átalakulási típusok. Az egyes települések besorolása a statisztikai és földrajzi elemzések alapján történik. A típusok földrajzi elterjedéséből pedig meghatározhatóak voltak a kisvárosi átalakulás jellegzetes térségei.

A dolgozat szerkezeti váza erőteljesen támaszkodik a Tóth József által megalkotott tetraédermodellre (Tóth J. 1981), mint elemzési keretre. Ennek megfelelően oszlanak az elemző részek társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejezetekre, mert a dolgozat kevésbé hangsúlyozott, de fontos célkitűzése volt az is, hogy kiteljesítse a sokszor hivatkozott, de gyakran meglehetősen felületesen interpretált modellben rejlő logikai lehetőségeket. Eképpen *a kisvárosokat is egymással dinamikus kölcsönhatásban álló településalkotó szférák rendszereként fogjuk fel (1. ábra).* Noha a modell egyformán fontosnak ítéli mind a négy (természeti/környezeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális/műszaki) szféra jelentőségét, és hitet tesz a harmonikus, kiegyensúlyozott fejlődés mellett, ezen a ponton a dolgozat eltér a modelltől, és társadalomföldrajzi elemzést készít, vagyis csak azt a három szférát vizsgálja, amely az 1990 utáni folyamatokban döntő szerepet játszott.

1. ábra. A települések tetraéder modellje és értelmezése a kutatásban

Forrás: Tóth J. 1981 nyomán saját szerkesztés

Ennek megfelelően *a dolgozat nem foglalkozik a természeti szférával.* A szerző ugyan nem vitatja a természeti tényezők szerepét a települések létrejöttében, „helyválasztásában”, és fejlődésük bizonyos

aspektusaiban, különös tekintettel a terjeszkedésre, morfológiai viszonyokra, illetve erőforrásokra. Egyfelől azonban ezek a tényezők a vizsgálat által felölnél sokkal hosszabb időtávlatban hatnak, másfelől az adott intervallumban nagyjából állandónak tekinthetők, illetve hatásuk beépül a többi (gazdasági, társadalmi és infrastrukturális szférába), hiszen a fő különbséget két település között éppen nem a gyógyvíz, mint erőforrás jelenléte, hanem a felhasználás mikéntje és annak hatás-rendszere fogja jelenteni.

Az alkalmazott módszerek

A dolgozatban a témaválasztásnál jelzett komplex vizsgálat iránti igény sokszínű módszerek alkalmazását tette szükségessé. A szakirodalmi elemzés alapját a hazai településföldrajzi munkák képezték, egyfelől a meglehetősen kevés, kisváros-specifikus tanulmány; valamint jóval több, a településhálózatról, városokról, várossá nyilvánításokról általában szóló mű, továbbá néhány általános településföldrajzi, vagy módszertani szempontból fontos írás. Bekerült a feldolgozott szakirodalmi körbe az 1990 utáni területi folyamatokkal foglalkozó, döntően nem településföldrajzi, hanem inkább regionális(tudományi) megközelítésű publikáció is. Nem feltétlenül szerepel azonban minden olyan írás, amelyet egy-egy kisvárosról írtak, utóbbiak közül elsősorban azokat kerültek be az irodalomjegyzékbe, amelyek valamely szakfolyóirat hasábjain jelentek meg.

A külföldi kutatási előzmények csak korlátozottan nyújtottak segítséget a munkához. A kisváros, úgy tűnik, jellegzetesen közép-európai probléma, legalábbis e térség geográfusai foglalkoznak vele több-kevesebb (inkább kevesebb) rendszerességgel. Ebből adódóan többnyire német, illetve német nyelvű írásokat sikerült fellelni, többek között monográfiát és több szócikket, konferencia-kötetet, német, osztrák, lengyel és cseh szerzők tollából. A napjainkban vezető angolszász szakirodalomban azonban különösen igaz, hogy a településföldrajz döntően nagyvárosföldrajz, az átfogó településföldrajzi munkák nem nagyon vesztegetnek szót a kisváros kérdéseire, és a publikált szócikkek között sem igazán jelenik meg a téma. Összességében a fellelt idegen nyelvű szakirodalom elsősorban a dolgozat első, a kisváros fogalmával foglalkozó részek elkészítésében nyújtott segítséget, a későbbiekben a magyar településhálózat specifikumai miatt ezek már kevésbé voltak adaptálhatók.

A dolgozat adatbázisának gerincét a KSH T-STAR és népszámlálási adatai¹ alkották. Ugyan a 2001-es népszámlálás adatai már semmiképpen sem tekinthetők frissnek, nélkülözhetetlenek viszont annál inkább, a népmozgalmon túl például a foglalkoztatás, és ezáltal közvetetten a gazdaság szerkezet tekintetében is. Ezen túl a T-STAR adatbázisból lekért adatokat, valamint a megyei statisztikai évkönyvben publikáltakat használta fel a szerző, amelyek általában 2004-re vagy 2005-re vonatkoznak. Ezt egészítette ki néhány saját adatgyűjtés, illetve leválogatás, például a HVG 2006-os évre vonatkozó listája a legnagyobb hazai vállalkozásokról, azok kisvárosi telephelyeiről, vagy a hipermarket-láncok kisvárosi tagjairól, az elérhetőségi viszonyok feltáráshoz szükséges adatokról, stb. Az adatok elemzésének célja elsősorban a kisvárosi halmazon belüli különbségek vizsgálata volt, de azért némely esetben megvalósul a kitekintés, az adott csoport elhelyezése az országos összevetésben.

A statisztikai adatbázis vizsgálata során cél volt a dinamikus szemlélet, vagyis ahol lehetett, az elérhető legfrissebb adatok korábbi megfelelőikkel kerültek összevetésre. Ez nem minden esetben hozott kielégítő eredményt, hiszen a T-STAR adatbázis sok esetben csak az 1990-es évek végétől tartalmazott bizonyos adatokat, így viszont a csak 2-3 évnyi különbség vajmi kevés volt a változások elemzéséhez. Némely helyen, így például a gazdasági fejezeteknél, ahol ez szükségesnek látszott, szekunder adatok felhasználásával igyekezett a szerző megteremteni a szükséges időbeni távlatot.

¹ Előbbiek konkrét forrása a KSH közvetlen adatszolgáltatása, utóbbiaké pedig a nepszamlalas.hu oldalon található igen jól kiépített és egyre bővülő adatbázis.

Az adatok kezeléséhez általában a MS Excel táblázatkezelővel történt, és ezzel készült a felhasznált grafikonok egy része is. Ez utóbbi célra helyenként az Origin Pro grafikonkészítő programot is alkalmazni kellett, amikor a probléma bonyolultsága meghaladta a másik programmal még kezelhető szintet. Bizonyos grafikus feladatokhoz a Corel Draw, illetve az Adobe Illustrator szoftverek is bevetésre kerültek.

A grafikus ábrázolások egyébként nem elsősorban illusztrációknak, hanem az értekezés fundamentális részének, és az elemzések egyik legfontosabb eszközének tekinthetők. Ugyanez áll a tematikus térképekre, amelyek kivétel nélkül a Mapinfo program segítségével készültek, és a területi különbségek feltárását és bemutatását szolgálják.

Noha a dolgozat meglehetősen sok adatot tartalmaz, a módszertanban még sem a kvantitatív, hanem a kvalitatív elemek vannak túlsúlyban. Az elemzéshez ugyanis csak meglehetősen visszafogott módon kerültek alkalmazásra a matematikai módszerek, a hangsúlyt nem a statisztikai eloszlásra, hanem az ezek mögött meghúzódó, egyedi földrajzi okokra kívánva helyezni. A *fogalom-, modell- és típusalkotás* is a verbális módszerek közé tartoznak, még ha támaszkodnak is a statisztikai elemzésekre.

Eredmények

A kisváros-fogalom újraértelmezése

A dolgozat elkészítéséhez szükség volt a kisváros fogalmának meghatározására, mivel a hazai szakirodalom ezzel általában adós volt, és a nemzetköziben sem sikerült általánosan használható-értvényű kisváros definíciót fellelni. *A kisvárosokról szóló viszonylag alacsony számú tudományos munka többségére is jellemző az, hogy anélkül vizsgálja tárgyát, hogy részletesen meghatározná annak mibenlétét.* A megismert kutatási előzmények jelentős része adottnak veszi a kisváros fogalmát, nem mást, mint a köznyelvi értelemben is használt kisebb méretű várost ért alatta. Ez a szerző megítélése szerint elsősorban abból fakad, hogy a kisváros-kutatók többsége nagyon is fókuszálja figyelmét: egy-egy, legfeljebb néhány település esettanulmány jellegű vizsgálatára vállalkozik, ezekkel kapcsolatban pedig nem látja szükségesnek a fogalmi problémák boncolgatását.

Csak a kevés átfogóbb jellegű tanulmány szerzője kénytelen definiálni a kisvárost, de sok esetben ezek sem igazán definíciók, hanem a helyi nemzeti statisztikai besorolás átvételei. Így jár el például Vaishar, A. (2004) Zuzańska-Žyško, E. (2005) Heineberg, H. (2006). Különböző megközelítésű kisváros-definíciók is ismereteseek, elsősorban a német szakirodalomból, például Grötzbach, E. (1963), Elsasser, H. (1998), amelyeket Niedermeyer, M (2000) összegzett. Hazai viszonylatban általában még a kisvárosokkal rendszeresen foglalkozó kutatók is megelégszenek lélekszámbeli határok kijelölésével, Kőszegfalvi György (1987, 2001, 2004) következetesen városi ranggal rendelkező, 30 ezer főnél nem népesebb településeket, Dövényi Zoltán összehasonlító vizsgálatában a speciális alföldi viszonyokra tekintettel 10 és 30 ezer fő közötti településeket (Dövényi Z. 1986) tekintett kisvárosnak. Tóth József (1996) alapvetően a 25 000 főnél húzta meg a felső határt. Beluszky Pál (1999) következetesen elzárkózik a népességbeli határok alkalmazásától, helyette leltározó módszerrel, bizonyos kisvárosinak tekintett funkciók meglétét vizsgálva sorol be ebbe a csoportba településeket.

A kisváros fogalmának értelmezése már csak abból a szempontból is nehézséget okozott, hogy a kisváros nem bizonyult értelmezhetőnek az urbanizáció és a város fogalmának vizsgálatánál. Az urbanizációs folyamat jellege és hatótényezői is jelentősen átalakultak az elmúlt évtizedekben. A magyar szakirodalom rendre hangsúlyozza az urbanizáció kettős, mennyiségi (városodás) és minőségi (városiasodás) jelentését. E kettősség mellett azonban megfigyelhető egy másik is, nevezetesen *a funkcionális és a formális urbanizáció kettőssége*. Előbbi a klasszikusabb értelemben vett növekedést takarja: a városokban élők száma gyarapodik, ezzel párhuzamosan a városi életforma is elterjed, illetve a városok funkcióikban is bővülnek. A formális urbanizáció ezzel

szemben azt a változást hivatott leírni, ami leginkább napjainkban jellemző hazánkra: a városokban lakó népesség száma – ami globálisan az urbanizáltság fontos mérőszáma – növekszik, de ennek az a *formális változás az oka, hogy települések sora kerül be a város jog kategóriájába.*

Napjainkban Magyarországon ez utóbbi folyamat vált az urbanizáció hangsúlyosabb komponensévé. 1990 után a városok összességében vándorlási veszteséget könyvelhettek el és természetes fogyás is jellemezte őket (ez utóbbi a jelentősebb: a 2001-es városállományra vetítve ez az évtized folyamán 220 ezer fő, szemben a vándorlási veszteség 44 ezres értékével). Ez a tendencia azóta is csak annyiban változott, hogy a vándorlási tényező valamelyest javult (hiszen a legfontosabb célpontok időközben többnyire szintén városok lettek), így elmondható, hogy *az utóbbi 17 évben a formális tényező a városodás mozgatója.* Az 1990 és 2005 között várossá nyilvánított 125 településen 2005-ben 849 ezer ember élt: ez a 2005-ös (vidéki) városi népesség 17%-a.

Ez a folyamat a városokról valló gondolkodást is némileg átalakította. Amíg korábban a formális urbanizációs deficit miatt nem igazán merülhetett fel az a kérdés, hogy a városi jogállással rendelkező települések városok-e funkcionális értelemben is, addig napjainkra egyre többekben fogalmazódik meg az igény valamilyen átmeneti kategória létrehozására város és falu között, elsősorban persze nem közigazgatási, hanem tudományos értelemben (ld. pl.: Beluszky P. 1999, Beluszky P. – Győri R. 2006, Berényi I. – Dövényi Z. 1996, Dövényi Z. 2006)

Ezek az elképzelések elsősorban arra a tényre támaszkodnak, hogy az új városok jelentős részére nem illik a Mendöl Tibor-féle klasszikussá vált definíció, vagyis ezek már többnyire nem „...a területet intenzívebben kibaszó, vagy pedig a kevésbé mindennapi szükségleteket ellátó tevékenységekre specializálódott település.”-ek (Mendöl T. 1963 p. 28). Az agglomerációs települések jelentős része például nem rendelkezik központi funkcióval, alapvetően lakófunkciójú városok. Városias voltuk ennek ellenére nehezen vitatható, a népességszám növekedése, koncentrációja elérte azt a kritikus tömeget, amely már a nem mindennapi igények helyi kielégítése felé irányítja a település pályáját, továbbá *lakosságukra a városi életforma az, ami egyre inkább jellemző.*

Némileg eltérően, de felmerülnek hasonló kérdések más funkcionális kisvárosi típusoknál is. Az üdülőtelepülések például kétségkívül nem mindennapi igényt elégítenek ki, de a többes szám már nehezen alkalmazható rájuk, hiszen központi funkciók általában nagyon egysíkúak. Városi címet nyert sok korábbi alsófokú központ, „tér szerkezeti típusba” tartozó település is, ahol a központi szerepet kialakító funkció azonban sok esetben nem közép- csak alapszintű, vagyis általában nagyon is hétköznapi igényekről van szó.

A formális urbanizáció ilyen irányú kiteljesedésének lényege azonban nem a városállomány felhígulása, nem az egyes funkciók városképző erejének elvesztése (Beluszky P. 1999), hanem a szerző megítélése szerint sokkal inkább a településhálózat egészének urbanizálódása. Hiszen ha bizonyos, korábban tipikusan városi funkciók már a falvakban is elérhetőek, akkor az ott lakók életformája éppen ennek következtében fokról-fokra városiasabb lesz, ehhez járul például a kulturális vonásokban is tapasztalható uniformizálódás. Ez a folyamat nem a város és falu közti különbségek újratermelődéséről szól (az új és új funkciók szintjein), hanem éppen ellenkezőleg, a különbségek lassú oldódásáról. Az urbanizáció – mind a formális, mind a funkcionális – *lejtővé koptatta a város és falu közötti lépcsőt,* a város-definíciókban immár nem valamilyen határozottan kirajzolódó peremet keresünk, hanem ennek a lejtőnek valamely pontját, ami feltehetően csak igen csekély mértékben különbözik majd a többitől. A falut a várostól, kisvárost a nagyvárostól viszonylag széles átmeneti zónának és nem éles vonalak választják el, ahol nehezen jelölhető ki az abszolút, precíz határok. Mint ahogy a település, és a településen kívüli tér közötti különbség is elsősorban csak a különböző jelenségek sűrűsödésében nyilvánul meg (Tóth J. 2004). Ebben a kontextusban a kisváros is csak relatív központ, az adott földrajzi térben súlypontot képező település, amely már nem rendelkezik valamennyi, a várostól korábban elvárt specifikummal, szerepkörrel. A meghatározásban fontos elem a városi cím birtoklása is, nem annyira a külső elismertség, hanem a település közösségének belső, városi önmeghatározása miatt.

A kisváros fogalmát még egy elemmel kell kiegészíteni, hogy el lehessen választani a középvárostól, ez az amit összefoglalóan *a lokalitás dominanciájának* lehet nevezni. Történetileg a kisváros

mind gazdasági, mind igazgatási, mind társadalmi értelemben a környező, járásnál, kistérségnél nem nagyobb kiterjedésű vidékkel folytatott intenzív kapcsolatokkal jellemezhető településként fogható fel. Ebben a kapcsolatrendszerben a *kisváros egyszerre fókusz a térség endogén erőforrásainak és közvetítője a külső hatásoknak*. Összességében tehát a *kisváros a környezetéből társadalmi, és/vagy gazdasági és infrastrukturális elemek sűrűsödésével kiemelkedő, városias életformát kínáló, önmagát városként definiáló település, amelynek térkapcsolataiban a lokalitás dominál*.

A kisvárosok változó helye a magyar településhálózatban

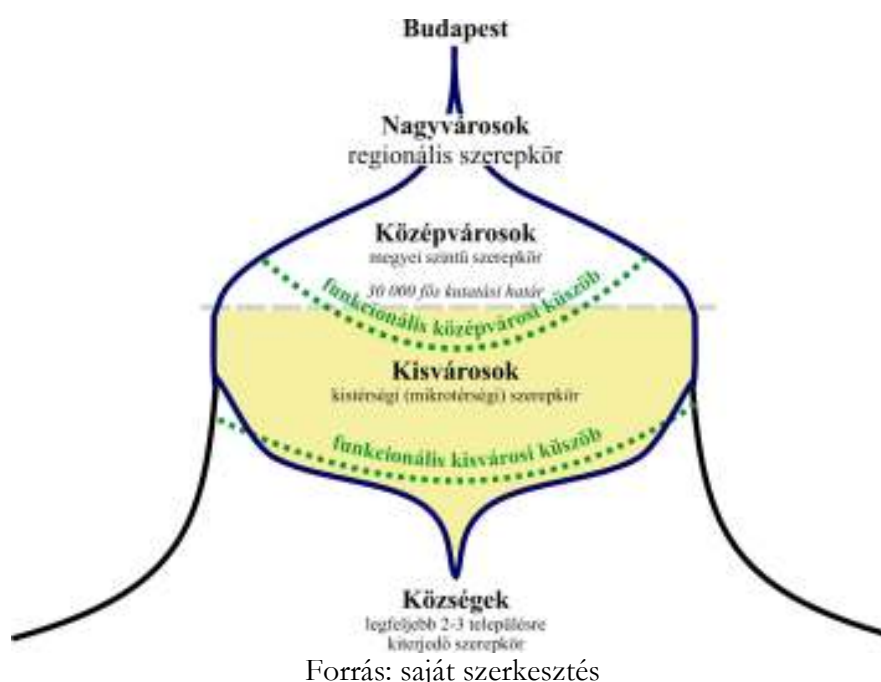
A kutatás során szükséges volt az elméleti jellegű megközelítés, illetve definíció után konkrétan is meghatározni a településeknek azt a halmazát, amelyet az elemzések alkalmával kisvárosnak tekinthető. Mivel a disszertáció fő célkitűzései nem a kisvárosok körének lehatárolásával, hanem differenciálódási folyamataikkal kapcsolatosak, ezért az egyenkénti mérlegelés helyett mindössze két egyszerű kritérium került felállítására: a kutatásba olyan települések kerültek be, amelyek 2005-ben már városi ranggal rendelkeztek, illetve amelyeknek a 2001-es népszámláláson mért lakónépessége nem haladta meg a 30 ezer főt – összesen 250 ilyen eleme van a magyar településhálózatnak. A lehatárolás mikéntje természetesen vitatható, de a határok korábban említett sávszerű jellege eleve kizárja a tökéletes megoldást: még a települések egyenkénti vizsgálatával is csak azt lehetne megállapítani, hogy egyikben több, másikban kevesebb kisvárosi jegyet fedezhetünk fel.

A kutatás során kisvárosként értelmezett települések jellemzően csak a második világháború után nyerték el városi címüket, és tulajdonképpen városiasodásuk is elsősorban ehhez az elmúlt hatvan évhez köthető. 1990 után a városállomány bővülése minden korábbinál intenzívebbé vált, és a kisvárosok egyre jellegzetesebb elemei lettek a hazai településhálózatnak. A bővülés bázisát különböző, korábban már leírt, és a dolgozat által is érvényesnek tekintett típusok adták, a disszertáció összegezte a várossá nyilvánításokkal kapcsolatos korábbi eredményeinket. Ennek legfontosabb megállapítása, hogy jogi szempontból a város és a község/nagyközség között alig-alig van különbség, sőt, a legtöbb igazgatási funkció telepítésével inkább a városokon belüli differenciálódás kerül előtérbe. A folyamat, mármint a formális urbanizáció folyamata hamarosan nyugvópontra jut, hiszen közel vagyunk ahhoz a pillanathoz, amikor a várossá nyilvánítás tartalékai végképp kimerülnek. Potenciálisan alig 150 település, nagyközségek, illetve 5000 főnél népesebb községek jelentik ezt a tartalékot, de ezek közül is számos olyan van, amely még a jelenlegi, igen csak megengedő szabályozás mellett sem kandidálna eséllyel.

A kutatásban szereplő 250 kisváros településhálózatban elfoglalt helyét a következő, 2. ábra modellje hivatott ábrázolni, ráirányítva a figyelmet arra, hogy *sem a városi rang által megtestesített formális határ, sem a 30 ezer főnél meghúzott kutatási határ sem esik tökéletesen egybe a funkcionális határokkal falu, kisváros és középváros között*.

Az így módon 250 vizsgált elemből álló kisváros-állomány az ország népességének negyedét tömöríti, és általában: jövedelmek, vállalkozások és sok más tekintetben is jellemzően a 20-25%-os sávban van. Sok szempontból kiválóan reprezentálja az ország területi folyamatait: a városhiányos területek eltűntével hálózatuk lefedi az ország egész területét, és példának okáért hosszú távú növekedési tendenciáik lényegében megegyeznek az országos átlaggal.

2. ábra. A kutatásba bevont kisvárosok helye a településhálózat modelljében

A kisvárosi településalkotó szférák elemzése

A dolgozat legterjedelmesebb részében a kisvárosok három, társadalmi, infrastrukturális és gazdasági szférájának elemzésére került sor, változatos mutatók alapján. A fő szempont mindenhol azoknak a tényezőknek a megragadása volt, amelyek mentén a differenciálódás lejátszódik, illetve lejátszódott.

A társadalmi szféra

A települések társadalmi szférája annak népességét és közösségeit foglalja magában, hiszen egy város szerencsés esetben több, mint néhány ezer egy helyen lakó ember. A földrajz azonban ritkán merészkedik tovább, minthogy leírja ennek a népességnek a különböző paramétereit, pedig a település nem csak különböző – mutatóiban átlagolható – emberek halmaza, hanem emberek szervezett csoportjainak otthona is – közösség, illetve sokkal inkább és egyre inkább közösségek összessége. A társadalmi szféra vizsgálatakor a hagyományos, könnyebben számszerűsíthető mutatók, elsősorban a lakosság száma és annak hosszú-, illetve rövid távú alakulása, a korösszetétel, a képzettségi mutatók, valamint a társadalom helyi szintű önszerveződéséről képet adó nonprofit aktivitás került kiemelésre.

A népesség számszerű alakulásával kapcsolatos legfontosabb megállapítás, *hogy az országos demográfiai folyamatok tükröződéseként a kisvárosokban is lejátszott az a fordulat, amelyben a növekedés korábbi tényezői nagyrészt kifulladásra, a természetes szaporodás csak néhány településre jellemző, ezek döntően Északkelet-Magyarországon találhatók.* Szemben viszont a városhálózat összességével, *a kisvárosokat 1990 és 2001 között bevándorlási többlet jellemezte.* Ennek legnagyobb része a budapesti agglomerációban realizálódott, de ezen kívül is vannak olyan kisvárosok, amelyek lokális vándorlási centrumokként működtek. Ez azt jelzi, hogy a kisvárosok jelentős részének urbanizációja mennyiségi értelemben is folytatódott az 1990-es években.

A társadalom minőségi mutatói tekintetében a kisvárosok sokkal polarizáltabb képet mutatnak. Akár a képzettségi, akár a civil szervezetek arányával kifejezett szervezetségi mutatókat tekintjük, a kelet-nyugat dichotómia, illetve az alföldi kisvárosok hátránya nyilvánvalóvá válik, különösen Békés, valamint Hajdú-Bihar megye egykori mezővárosai esetében feltűnő a leszakadás. Ugyanakkor az Alföldön is van olyan térség (még hozzá Szabolcs-Szatmár-Bereg ÉK-i részén:

Kisvárdá, Vásárosnamény, Mátészalka, Fehérgyarmat), amelyben a minőségi mutatók (nonprofitok, diplomások tekintetében) felveszik a versenyt a dunántúliakkal. Fontos tapasztalat még az üdülőfunkciójú városok rendelkezésére álló társadalmi erőforrások magas minősége, illetve a budapesti agglomeráció jellegzetes kétszintűsége.

Az infrastrukturális szféra

Az infrastrukturális szféra elemzésekor a műszaki rendszerek rövid áttekintése mellett a hangsúly elsősorban a humán területre, az intézményhálózat kérdéseire került, különös tekintettel néhány tipikusan kisvárosinak ítélt oktatási, egészségügyi és kulturális aspektusra. Ezek az intézmények, mint a középiskola, kórház vagy a múzeum szorosan hozzátartoznak a kisvárosok lényegéhez, identitásához, de sok esetben működésüket egyre több gond, a romló külső körülmények általi fenyegetettség terheli.

A kisvárosok infrastrukturális szférájában két ellentétes irányú folyamat volt tapasztalható az 1990-es és 2000-es években. Egyfelől ezek a települések gyors ütemben hozták/hozzák be a korábbi évtizedekben felgyülemlett műszaki lemaradásokat. Ez tetten érhető a gáz- és szennyvízcsatorna-hálózatban, a korábban kifejezetten szűk keresztmetszetnek számító távközlésben, továbbá a közlekedési infrastruktúrában. Bár ez utóbbi megítélése már nem egyértelmű: az autópályák kiépítése ugyan jelentős mértékben javította az érintett kisvárosok elérhetőségét, segített a beruházások létesülésében és általában véve is javította a települések bekapcsolását a gazdasági folyamatokba, ugyanakkor a hagyományos főúthálózat állaga, teljesítőképessége, relatív, a megnövekedett forgalomhoz mért kapacitásai sokat romlottak a rendszerváltás óta, ami pedig sok esetben a versenyhátrány fokozódását jelentette. Mindenesetre a *közlekedési elérhetőség a differenciálódás egyik legfontosabb tényezőjévé vált, amely döntően meghatározza a gazdasági szervezetek telephelyválasztását.*

Ami a humán infrastruktúra elemeit illeti, itt a kisvárosok majd minden esetben lassú, de tartósan tűnő hanyatló pályára kerültek. A demográfiai apály, a közszolgáltatások terén fellépő szorító költségcsökkentési igény, és az önkormányzatok krónikus forráshiánya együttesen *az intézmények számának és kapacitásának lassú erózióját eredményezte.* A leglátványosabb következményeket az egészségügy területén láthatjuk, ahol a reformintézkedések általában másodosztályúként sorolták be a kisvárosi kórházakat, ezzel lényegében hivatalossá téve egy eddig is létező különbséget. Valamivel jobb helyzetben van a középfokú oktatás, de középtávon itt is igencsak kérdéses a jelenlegi intézményi ellátottsági szint fenntartása a csökkenő gyereklétszám, és a minőségi problémák miatt. A kultúra és művelődés intézményrendszere láthatóan még mindig keresi némileg a helyét, és küzd a településen belüli, meglehetősen maradékelvű finanszírozási problémákkal.

Az intézményi szféra az a terület, ahol a feladatellátás szintjei többé-kevésbé népességszámhoz kötődtek, így itt meglehetősen éles törésvonal húzódik a sokszínű szerepkörrel rendelkező, korábbi járási szintű intézményeket fenntartó nagyobb, és a többnyire 1990 után városi címet szerző új kisvárosok között. Ugyanakkor az öröklött különbségek ellenére tapasztalhatók a nivelálódás jegyei is: az előbbi kategória kevésbé fejlett/szerencsés települései (például kórházuk elvesztésével) lejjebb csúsznak, míg számos újonnan városi címet nyerő település tudatos intézményfejlesztéssel (szakrendelések, középiskola, kulturális intézmények) felzárkóznak. A területi különbségek is jóval kisebb mértékben jelentkeznek, mint a másik két vizsgált szféra esetében, hiszen lassan változó szféráról van szó, ahol jelenleg még az öröklött különbségek látszanak erősebbnek.

A gazdasági szféra

A településalkotó szférák elemzése során mind terjedelem, mind a vizsgálatok mélysége szempontjából a gazdaság kapta a legnagyobb hangsúlyt, abból a megfontolásból, hogy a rendszerváltás utáni területi folyamatok formálásában a piacgazdaságra való átmenetnek, az eltérő sikerű alkalmazkodásnak meghatározó szerepe volt. *Az elemzések tanúsága szerint nagyon sajátos, részben az országos ágazati és regionális folyamatok által meghatározott, részben azonban a kisvárosi specifikumok által vezérelt folyamatoknak lehetünk tanúi az 1990-es években.*

A gyökerek messzire nyúlnak: az ország gazdasági fejlődésében, ezen belül a városok növekedésében és áttételeken keresztül városiasodásában is meghatározó szerepet játszó industrializáció az 1960-as évek előtt csak igen csekély mértékben érintette a kisvárosi kört, és elsősorban csak olyan településeken ért el látványos eredményeket, ahol az urbánus tradíciók hiányoztak. A szocialista korszak második felében a *vidéki iparfejlesztés* csökkentette a különbségeket, nem csak a kisvárosi mezőnyön belül, hanem a kis- és a nagyvárosok közötti viszonylatban is. Ennek *következményei máig hatóak*, mert többek között, ha nem is a legkorszerűbb formában, de megjelent az a gépipar, amely korábban addig lényegében ismeretlen volt ezen a szinten. 1990 után ugyan a gazdasági szerkezet alaposan megváltozik, átalakul, de a váltásban előtérbe kerülő új (húzó)ágazatok, ugyanakkor a befektetések szempontjából előnyben voltak a korábbi telephelyek, ezáltal a korábbi struktúrák részben újra is termelődnek, vagy továbbélnek. Az új területi különbségekben éppen ez, az innovatív ágazatok megjelenése, másodsorban pedig a korábban igen nagy üzemméretet elérő élelmiszer- és könnyűipari központok meglehetősen szelektív és esetleges továbbélése határozza meg.

Ez az a szféra, ahol a regionális különbségek a leginkább szembetűnőek, a kisvárosi differenciálódás a legerőteljesebb. Ez megnyilvánul a vállalkozások számában és méretében, a nagyvállalatok jelenlétében, vagy a foglalkoztatási szerepkörökben is.

A kisvárosi gazdasági szerkezet átalakulását a foglalkoztatottság általános csökkenése, sok esetben a városi térségi foglalkoztató-szerepkörének teljes megszűnése kísérte. Ezen belül a gazdasági-foglalkoztatási szerkezet is átalakult, a folyamat fő mozgatója természetesen a terciér ágazatok előretörése. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság arányának jelentős visszaesését is tapasztalhatjuk, amely elsősorban a kisebb településeken volt jellemző, ahol azonban ennek pozícióit többnyire az ipar vette át, míg a jelentősebb kisvárosokban inkább az ipar rovására törtek előre a szolgáltató ágazatok.

Maga a terciarizáció egyébként számos sajátosságot rejt magában. A kisvárosok gyarapodtak kereskedelmi szerepkörökben és amennyiben korábban már rendelkeztek ilyennel, sikeresen őrizték meg vagy fejlesztették tovább idegenforgalmi funkcióikat is. Viszont a turizmus hatása csak nagyon koncentráltan jelentkezik: csak néhány kisváros életében számottevő, ezekben azonban meghatározza a gazdasági szerkezetet és a társadalmi szféra számos aspektusát is. Ugyanakkor a terciér ágazatok előretörésének másik aspektusa is megjelenik, amikor a gazdaság egyéb ágainak pangása emeli meg ezek relatív súlyát. Ez elsősorban Kelet-Magyarországon, illetve a Dél-Dunántúl néhány kisvárosában jellemző: az ipar és a gazdasági jellegű szolgáltatások gyengesége miatt a közszolgáltatások jelentősége növekedett, vagyis ezek a városok egyre inkább az intézményeikből élnek.

A foglalkoztatás ágazati és ingázási jellegzetességei alapján meghatározhatóak voltak a kisvárosok foglalkoztatási típusai (a 2001-es népszámlálás adatbázisán). A legfontosabb megállapítás ezzel kapcsolatban az, hogy a legmagasabb foglalkoztatási ráta egyfelől az ipari jellegű, jelentős munkaerő-vonzással rendelkező kisvárosokra jellemző – ezeket többnyire a Dunántúl északi részén találjuk. Szintén magas foglalkoztatási rátával párosul az üzleti jellegű szolgáltatások dominanciája, és jellemzően az agglomerációs, valamint az üdülőfunkciójú települések sajátja. A legalacsonyabb átlagos foglalkoztatási szint a közszolgáltatások túlsúlyával leírható városokat jellemzi, amelyek jellemzően a keleti határvidéken fekszenek. A legkisebb átlagnépességű csoport az agrárvárosoké: mára ez a kör erősen leszűkült, tagjait elsősorban Bács-Kiskun megyében találjuk meg.

A kisvárosok fejlettségének és típusainak komplex vizsgálata

A kisvárosok fejlettségének számszerűsített indexe

Az előző fejezetekben áttekintésre kerültek azok a tényezők, amelyek a legfontosabb szerepet játszották a kisvárosok 1990 utáni differenciált fejlődési pályáinak kialakulásában. Ezek az elemzések már önmagukban is számos fontos ismeretet szolgáltatottak a kisvárosok szintjén lezajló területi folyamatok specifikumairól. Ez a fejezet *az eddigiek összegzésével kísérelt meg átfogó képet adni, részben a felhasznált adatok elemzésével, részben néhány kvalitatív megközelítéssel, modell- és típusalkotással.*

Az egyes szférák fejlődési folyamatainak kvantitatív összehasonlítása érdekében megalkotásra került a kisvárosok fejlettségi indexe. Ehhez mindhárom elemzett szférából 4-4, jellegzetesnek ítélt mutató (a népszámlálási, illetve a T-STAR adatbázisból) került kiválasztásra, az alábbiak szerint:

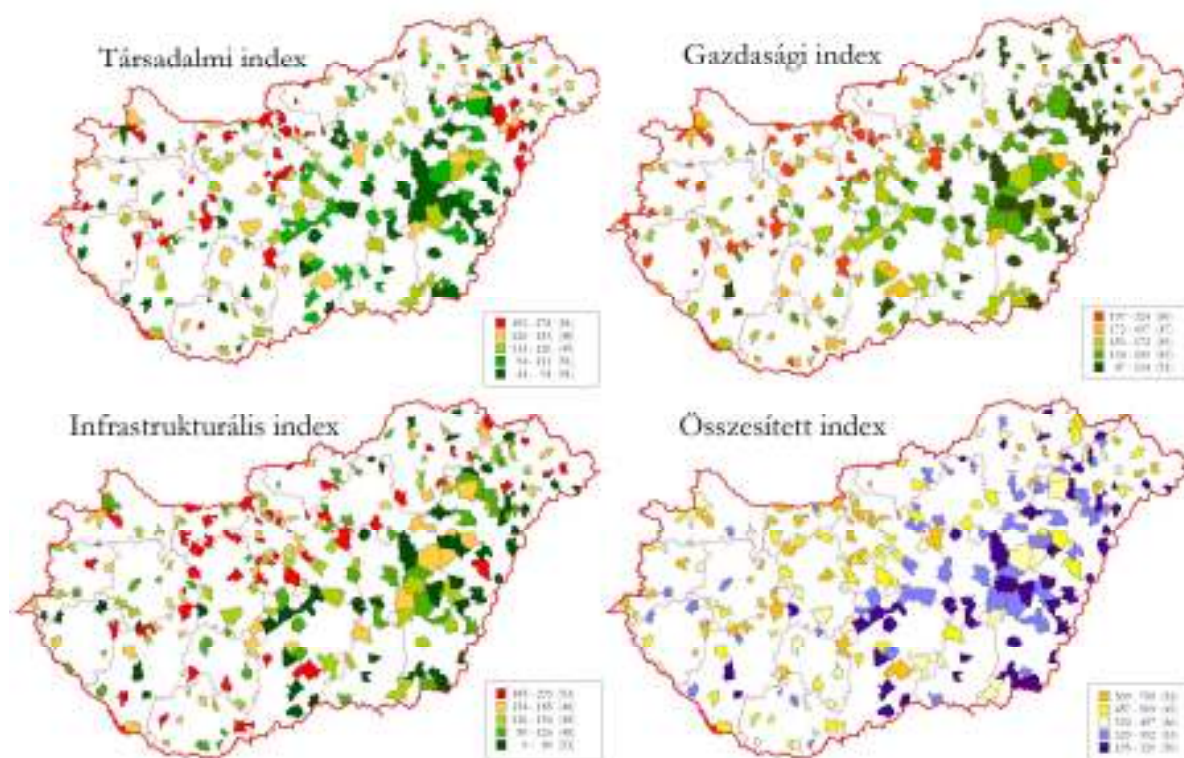
Társadalmi szféra:	
Természetes szaporodás	az 1990-2001 évek átlaga
Vándorlási különbözet	az 1990-2001 évek átlaga
Diplomások aránya a megfelelő korú népességből	2001
1000 lakosra jutó nonprofit szervezetek száma	2004
Infrastrukturális szféra:	
A közcsatornával ellátott lakások aránya	2004
Az elérhetőségi index értéke	2008
A kórházi ágyak száma és az 1000 lakosra jutó szakrendelési ellátásban kezelt betegek száma	2005
A bejáró középiskolai hallgatók aránya	2005
Gazdasági szféra:	
Foglalkoztatási ráta	2001
A helyben foglalkoztatottak aránya	2001
1000 lakosra jutó vállalkozások száma	2004
Egy főre jutó személyi jövedelemadó	2004

Minden mutató esetében azonos volt az eljárás, hogy lehetővé váljon az összehasonlítás. A *kisváros-fejlettségi index* alapjaként az adott település értéke arányosításra került a teljes kisvárosi mezőny átlagával, majd a kapott értékeket sorba rendeztük. A legnagyobb kapott 100 pontot, a többi arányosan kevesebbet. Azokban az esetekben, ahol a mutatók negatív értéket is felvehettek (természetes fogyás, vándorlási különbözet), a pozitív és negatív értékekre két külön skálát kellett felállítani, és a negatívok esetében reciprokokkal számolni, de az eljárás lényegében nem változott. Így a szerző megítélése szerint lehetővé vált az egyes szférák összehasonlítása, teljes és részleges rangsorok felállítása, sőt, a közöttük lévő kapcsolat vizsgálata is, illetve annak számszerű alátámasztása, hogy bizonyos városok sikerében, illetve eredménytelenségében milyen tényezők játszottak a főszerepet. Az egyes részindexek, valamint az összesített index eloszlásának területi képében természetesen visszaköszönnek a korábbi elemzések megállapításai is. (2. ábra)

Noha ez a tézisekben alkalmazott méretek miatt nem vehető ki jól, mindhárom mutatócsoportban többnyire ugyan azok a kisvárosok foglalják el a felső, illetve legalsó kvintiliseket. A budapesti agglomeráció városai mind gazdasági, mind infrastrukturális értelemben kiemelkednek, társadalmi szempontból valamivel kevésbé egyértelműen, ez utóbbi főleg az előbbi két mutatócsoportban is tapasztalható különbségekre, a délkeleti szektor alacsony fejlettségére utal. A gazdasági indexben egyértelmű az Észak-Dunántúl fölénye, amely a másik két esetben nem ennyire meghatározó, hiszen infrastrukturális szempontból a jó intézményi ellátottságú dél-dunántúli városok is értek el jó helyezést, illetve itt a nyugati határszél néhány településének értékét az alkalmazott elérhetőségi modell számításai lefelé tolták el.

A társadalmi index szempontjából a jellemzően kedvezőtlen demográfiai helyzetű dunántúli kisvárosok nem teljesítenek jól, a magas diplomás jelenléttel és nonprofit-aktivitással jellemezhető üdülővárosok kivételével. Kiemelkednek viszont az Észak-Alföld települései, de csak is kizárólag a természetes szaporodás révén. Ugyanakkor jól megfigyelhetők mind a négy ábrán Szabolcs-Szatmár-Bereg négy távoli kisvárosának meglepően kedvező mutatói.

2. ábra. Kisvárosi fejlettségi indexek

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Az összesített index tekintetében Budaörs az abszolút első: ez a legutóbbi évek szakirodalmában is megörökített folyamatait ismerve kevésbé meglepő. A dolgozat függelékében megtalálható a teljes táblázat, de itt is kiemeljük az első és utolsó 20-20 kisvárost.

1. táblázat. A legfejlettebb és legfejletlenebb kisvárosok (a kisvárosi fejlettségi index első és utolsó 20 helyezettje)

rang	város	index	rang	város	index
1.	Budaörs	758,15	231.	Nyírlugos	281,81
2.	Szentendre	735,50	232.	Gönc	278,78
3.	Hévíz	708,03	233.	Tompa	278,50
4.	Fonyód	683,91	234.	Abaújszántó	275,33
5.	Aszód	668,85	235.	Nagybajom	273,17
6.	Zalakaras	662,05	236.	Tiszacsege	268,57
7.	Százhalombatta	651,16	237.	Mindszent	259,95
8.	Tiszaújváros	645,30	238.	Sarkad	258,07
9.	Paks	641,09	239.	Füzesgyarmat	255,32
10.	Siófok	631,92	240.	Elek	255,13
11.	Bábolna	622,59	241.	Kecel	248,18
12.	Budakeszi	620,51	242.	Kadarkút	246,34
13.	Visegrád	618,03	243.	Vésztő	246,25
14.	Balassagyarmat	598,90	244.	Battonya	242,12
15.	Záhony	598,76	245.	Kunhegyes	240,82
16.	Csorna	591,74	246.	Komádi	224,38

rang	város	index	rang	város	index
17.	Szigetszentmiklós	591,55	247.	Abádszalók	224,11
18.	Keszthely	591,37	248.	Borsodnádásd	207,89
19.	Esztergom	587,02	249.	Cigánd	203,28
20.	Komárom	579,56	250.	Nagyecsed	195,02

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Az *élmezőnyből* is kiemelkedik Budaörs és Szentendre, és az első húszban találunk még további *agglomerációs kisvárosokat* is, igaz, nem sokat. Szigetszentmiklós és Budakeszi tekinthető klasszikus értelemben ilyennek, Aszód esetében egy korábbi hagyományos, központi szerepkörökkel (kiemelkedően oktatással) rendelkező kisváros agglomerálódásáról beszélhetünk.

Bekerültek az *élmezőnybe üdülőtelepülések* is: Fonyód, Hévíz, Zalakaros, Siófok, Visegrád, Keszthely – melyek közül azért a több lábbon álló, vagyis a méretüknél és szerepkörüknél fogva a szezonon kívül is városnak tekinthetőek szerepelnek itt hiánytalanul. Az elitbe tartoznak a *sikeresen átalakult* (továbbélő?) *ipari kisvárosok* is: Százhalombatta, Tiszaújváros és Paks, de hasonlóan a szocializmus kori gazdasági funkciók eredményes átstrukturálódása figyelhető meg Záhony és a meglepően jól teljesítő Bábolna esetében is. Nem „tolonganak” ugyanakkor az *élmezőnyben* a tradicionális kisvárosok, a hagyományos központi helyek, a mezőny legnépesebb települései: csak Esztergom, Csorna, Komárom és Balassagyarmat sorolható ide. Jelzésértékű, hogy nem található egyetlen egykori alföldi mezőváros sem a legjobbak között.

Az utolsó 20 helyezettet tanulmányozva a földrajzi különbségek még feltűnőbbé válnak. A vizsgálat igazolta, hogy Kadarkút és Nagybjom várossá nyilvánítása nem véletlenül keltett a maga idején némi meglepetést: mindössze ez a két Dunától nyugatra fekvő település bontja meg a kelet-magyarországi kisvárosok tömbjét. Ebben a térségben még a (potenciális) idegenforgalmi jelentőség sem képes ellensúlyozni a negatív hatásokat (Abádszalók). Tegyük gyorsan hozzá, hogy a többnyire a Sajó-Tisza vonaltól keletre elhelyezkedő települések általában kicsik, alföldi mértékkel mérve különösen azok, így intézményeik sem igen képesek ellensúlyozni a gazdasági mutatóikban felhalmozott lemaradásokat. Ugyan általában véve nincs szoros kapcsolat a méret és a fejlettség között, de ebben a szegmensben ez mégis igaz: a fejletlenek mezőnyében a kisebb lélekszámúak kullognak leghátul.

A kisvárosi differenciálódás különböző dimenzióinak vizsgálata után nyilvánvalóvá vált, hogy a sikeresség vagy a sikertelenség eltérő komponensek mentén valósulhat meg. Éppen ezért szükségesnek látszott a kisvárosok átalakulásának vizsgálatának lezárásaként olyan *komplex típusokat* alkotni, amelyek egyaránt figyelembe veszik a genetikai, a funkcionális, és a dinamizmusban megmutakozó különbségeket. A tisztán matematikai-statisztikai besorolás lehetőségét elvetve, végül a korábbi elemzések adatai közül támaszkodva a fejlettségi index, a foglalkoztatási-típusok, valamint részben a polaritási index adataira kerültek megalkotásra a típusok, illetve besorolásra az egyes kisvárosok. A tipizálás újra támaszkodott a dolgozat háttérében elemzési-logikai keretként végigfutó tetraéder-modellre, amelyből a településalkotó szférák koncepciója ide is átemelésre került.

Ennek megfelelően a kisvárosok alapvetően négy csoportot alkotnak, számos további alcsoporttal. A négyes tagolás alapját egy-egy településalkotó szféra dominanciája, illetve egy esetben annak hiánya képezte, amely a szerző megítélése szerint mindegyik megfelel annak a tényezőcsoportnak, amellyel a kisváros „jelen van” a földrajzi tér interakciós rendszerében, vagy amely a legintenzívebb sűrűsödést mutatja az adott település esetében. Így *az alkalmazott besorolás szerint beszélhetünk gazdasági, társadalmi, infrastrukturális központokról, illetve olyan komplex városokról, ahol egyik szférában sem tapasztalhatunk kiugró hiányosságokat, vagy kiugró többletet.*

Az *infrastrukturális központokként* alapvetően intézményeikben, (köz)szolgáltatások tekintetében kiemelkedő települések nyertek besorolást (ld. 1. ábra). Némely esetben nyilván az infrastruktúra vonalas elemei is szerepet játszanak a differenciálódásban, de elsősorban közvetetten: hatásuk a gazdasági szférán (Záhony, Budaörs) vagy akár a társadalmon keresztül jelentkezik. Mód-

szertanilag a besorolás alapját elsősorban az infrastrukturális részindex, azon belül is az intézményi mutatók képezték, ezeknek a fejlettségi indexben betöltött súlya, illetve a gazdasági részindex negatív eltérései. Döntően olyan települések kerültek tehát ide, amelyek intézményeikből élnek. Végül ez lett a legkevésbé népes csoport.

A társadalmi központ helyett szerencsésebbnek tűnik a lakóhelyi funkciók kiemelése, ide ugyanis olyan települések nyertek besorolást, amelyek mindenekelőtt méretükből adódóan városok, amelyekben a városi funkciókat, a szolgáltatásokat döntően csak a helyi lakosok veszik igénybe. A besorolás alapja egyrészt a társadalmi részindex ereje, és általában az intézményi mutatók gyengesége volt. Előbbiből különösen fontosnak tekintettem az erős vándorlási mutatót, de amelyhez képest másodlagos volt a természetes szaporodás. Fontos szerepe volt az ingázásnak, az elingázók jelentős fölénye alapját képezte az idesorolásnak, amely általában magas foglalkoztatási értékkel párosult. De kerültek ebbe a főcsoportba olyan települések is, amelyek igazából közel stabil munkaerő-mérleggel, de alacsony szintű foglalkoztatással, kevés intézménnyel, de növekvő lakosságszámmal, viszont gyenge képzettségi és nonprofit mutatókkal rendelkeztek, vagyis olyan – általában igen fejletlen – városok, amelyek nagyon csekély térbeli hatásrendszerrel dicsekedhetnek. Hosszas hezitálás után itt, külön alcsoportban találták meg a helyüket az ún. imázs-településeket (ld. Pirisi G. – Trócsányi A. 2006), amelyek ugyan markánsan elkülönülő csoportot képeznek, de ezt nehéz bármely szférának megfeleltetni.

A gazdasági központok talán a legegységesebbek: a fejlettek közülük általában jelentős munkaerő-vonzó települések, versenyképes nagy- és középvállalatok szék- vagy telephelyei, jövedelmi és foglalkoztatási mutatóik jók, az ipari munkavállalók aránya jelentős. Másik oldalon azonban ide nyertek besorolást azok a korábbi gazdasági központok is, amelyek ma már általában gyenge foglalkoztatási és jövedelmi mutatóval, továbbá elvándorlással jellemezhetőek, társadalmuk erodálódott, erőforrásaik meglehetősen csekélyek, de intézményi hátterük sokszor a korábbi fényesebb idők emlékeként viszonylag fejlett. Ez az alcsoport így némileg genetikusabb a többinél. Szintén a gazdasági csoport alrendszerét alkotják a fürdővárosok (jól körülírhatók statisztikailag: magas vendégéjszaka-szám, magas foglalkoztatás, erős nonprofit aktivitás egyaránt jellemzi őket). Ezeknek a jól alkalmazkodó, világra nyitott településeknek az ellenpontjaiként is felfoghatók azok a jellemzően alföldi települések, amelyek átlagos, vagy az alatti fejlettségük mellett döntően mezőgazdasági funkcióikkal tűnnek ki.

Végül maradtak a *komplex, vagy többpólusú települések*, közel sem egységesen. Legalább két nagy alcsoport tárható fel: a sokoldalúan fejlett, „valódi”, vagy inkább a legszűkebb értelemben vett kisváros (egyenletes arányú részindexek, foglalkoztatási szerepkör, stabilitás körüli vándorlási mérleg, intézmények, nonprofit aktivitás) mellett találunk ebben a körben kisebb, mikrotérségi központokat, kevesebb intézménnyel, de adott esetben szintén kellően fejlett társadalmi és gazdasági szférával. Ahogy haladunk egyre lejjebb a fejlettségi index mentén, akkor azt találjuk, hogy mind a kisebb, mind a nagyobb méretű települések – előbbieik leginkább az ún. térszerkezeti típusú új városoknak feleltethetők meg (Tóth J. 1996) – egyenletesen zsugorodnak minden szférában, különösebb egyensúlytalanságok nélkül. Jellegzetes alcsoportot alkotnak itt azok a többnyire kis méretű „központi helyek”, amelyek elmaradott terek (jellemzően inkább alsófokú) központjaként nyerték el a városi címet.

A 3. ábrán kísérelte meg a szerző *ábrázolni a feltárt kisváros-típusokat a település tetraéder-modelljének rendszerében*. A tetraéderből három metszetet készítve igyekezte megragadni az altípusok pozícióit, ez esetben úgy értelmezve azt, hogy az egyes oldalak megfelelnek a fentebb vázolt három főtípusnak, a három oldaltól egyforma távolságban futó függőleges tengely a kiegyensúlyozott fejlődésű településeknek, a függőleges dimenzió pedig az indexszel kifejezett viszonylagos fejlettségnek. Végeredményként ez az ábra született meg (3. ábra).

A modell természetesen tartalmaz bizonyos egyszerűsítéseket: példának okáért elméletileg sem ábrázolnak a kiragadott metszetek minden kisvárost, csak a jellegzetes típusokat, és *ezek elfoglalt pozíciói sem pontos számításokon, csupán a kutatás során szerzett tapasztalatokon, elvonatkoztatásokon alapulnak*. A piramis csúcsa, amelyet logikailag csak a szűkebb értelemben vett, intézményi, társadalmi

és gazdasági funkciókkal egyaránt rendelkező, ráadásul fejlett városok foglalnak el, valójában nem ennyire egyértelmű, hiszen a fejlettségi index abszolút első helyeit nem feltétlenül ilyen városok foglalják el, hanem néhány esetben például fürdővárosok. Mégis, elszakadva az index logikájától, komplex megközelítésben ezek kisvárosiassága elmarad az összetettebb funkció-tömeggel rendelkező társaik mellett.

3. ábra. A tetraéder-modell alkalmazása a kisvárosok komplex típusaira

Forrás: saját szerkesztés

Az ábra mellett táblázatban is összefoglalásra kerültek a kisvárosi típusok legfontosabb jellemzői (2. táblázat). A legtöbb funkcionális jellegű csoport nem fejlettség-érzékeny, hanem több kategóriát is magába foglal. Itt a besoroláshoz a fejlettségi index 75. és 175. helyénél kerültek meghúzásra a határok, de a jobb összehasonlíthatóság kedvéért szerepel az átlagos fejlettségi-indexszám, valamint a népességi rangsorrendben elért helyezés, sőt a lakosságszám átlaga is.

2. táblázat. Kisvárosok fejlettségi típusai, és az egyes típushoz tartozó települések néhány jellemzője

		Társadalmi		Gazdasági			Infrastrukturális		Többpólusú	
		lakóváros	imázsváros	„céges” város	fürdőváros	rozsдавáros	óriásfalu	intézményváros	„valódi” kisváros	mikroterületi kp.
fejlett	darab	15	3	4	11			2	34	6
	fejl. index	45,6	28,6	24,7	31,7			72,5	35,1	49,6
	nép. rang	13,6	223,6	132,7	182,6			62	57,0	184,6
	népesség	14857	3325	24461	5591			14550	16949	5379
közepes	darab	22	1	8	2	2		19	29	16
	fejl. index	123,9	122	110,8	115,5	171		119,8	127,7	130,8
	nép. rang	128,2	220	171,7	126,5	110		58,0	99,4	216,0
	népesség	9264	3907	6132	12841	10624		14956	11214	3814
fejletlen	darab	9	1	1		6	15	4	10	29
	fejl. index	205,3	212	178		199,3	222,8	202,5	197,6	161,7
	nép. rang	133,3	245	178		151,5	154	44,2	112,2	126,2
	népesség	8443,3	2153	5833		9544	6958	17977	9995,9	4324
típusok összegzése	darab	46	5	13	13	8	15	25	73	51
	fejl. index	114,3	84	89,5	44,6	192,2	222,8	129,3	94,1	138,8
	nép. rang	91,8	227,2	160,2	174	141,1	154	56,1	81,4	161,2
	népesség	10927	3207	11749	6706	9814	6958	15407	13718	4288

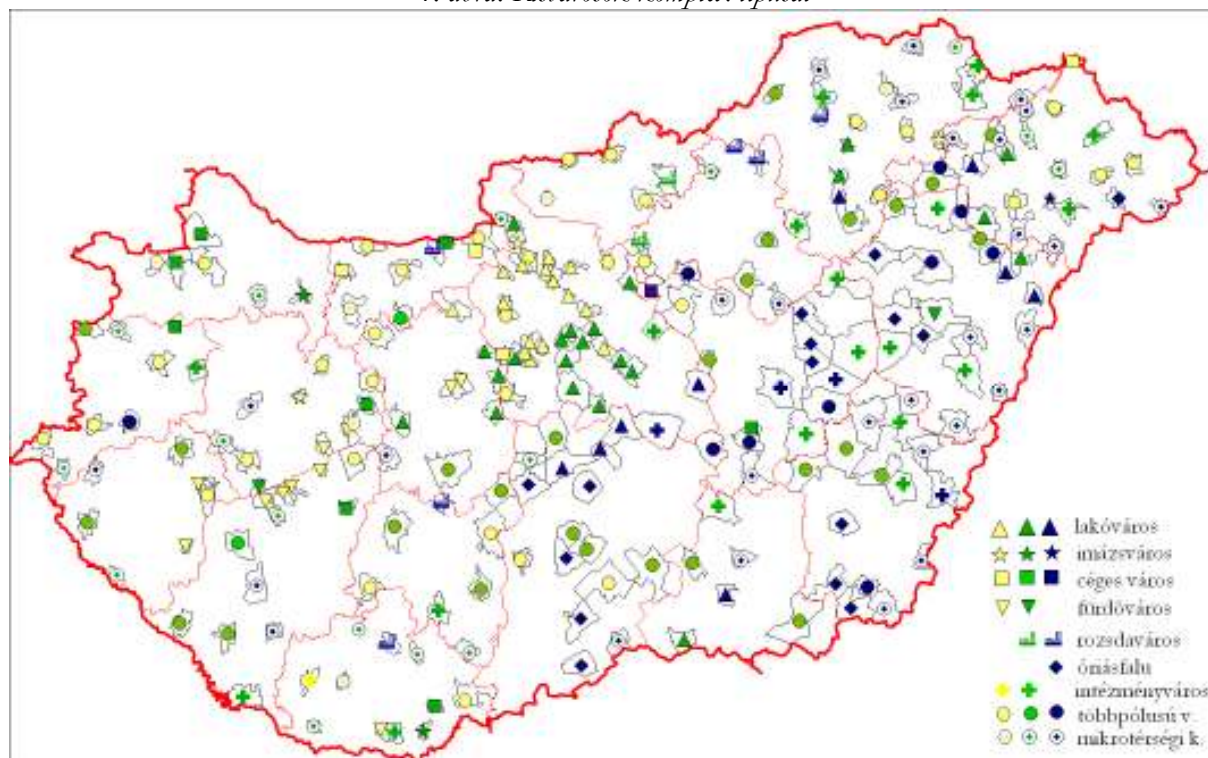
Forrás: saját számítás és szerkesztés

Természetesen az egyes típusok térbeli elterjedése is ábrázolásra került (4. ábra). A térbeli koncentráció meglehetősen gyenge, a fejlettségi különbségek térbeli koncentrációjánál mindenképpen gyengébb. Inkább az a jellemző, hogy a nyolc típus mindegyike előfordul szinte mindegyik régióban. Az már más kérdés, hogy a fejlettségi szintek területi eltérései itt is érvényesülnek.

A funkcionális típusok közül a lakóvárosok természetesen erőteljesen tömörülnek a főváros körül, de találunk jó néhányat keleten is, különösen azért, mert nem csak a klasszikus agglomerációs települések kerültek ide (mint amilyen ebben a térségben Felsőzsolca, Hajdúsámson vagy Sándorfalva), hanem néhány olyan nyírségi város is, amely részben – jobb híján –, a központi szerepkörök gyengesége révén tekinthető dominánsan lakófunkciós városnak.

Típusosan (észak-)dunántúliak viszont a cégesnek elkeresztelt gazdasági-foglalkoztatási központok, hiszen két alföldi képviselőjük (Martfű, Záhony) mellett a Dunától nyugatra találjuk meg ezeket. Ezt a csoportot egyébként az jellemzi, hogy a fontos gazdasági központok „második vonala” fért inkább csak bele – a kivétel talán Százhalombatta –, mert a gazdasági értelemben is legjelentősebb kisvárosok a többpólusú típusba nyertek besorolást, révén, hogy ott a gazdasági szerepkörök már nem egyedüli, vagy kiemelkedő jelentőségűek.

4. ábra. Kisvárosok komplex típusai

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Megj.: az egyes típusokon belül a sárga szín a fejlett, a zöld az átlagos, a kék a fejletlennek minősíthető kisvárosokat jelzi. Az egyes fejlettségi kategóriák között itt is 75-nél, ill. 175-nél húztuk meg a határokat, vö. táblázat.

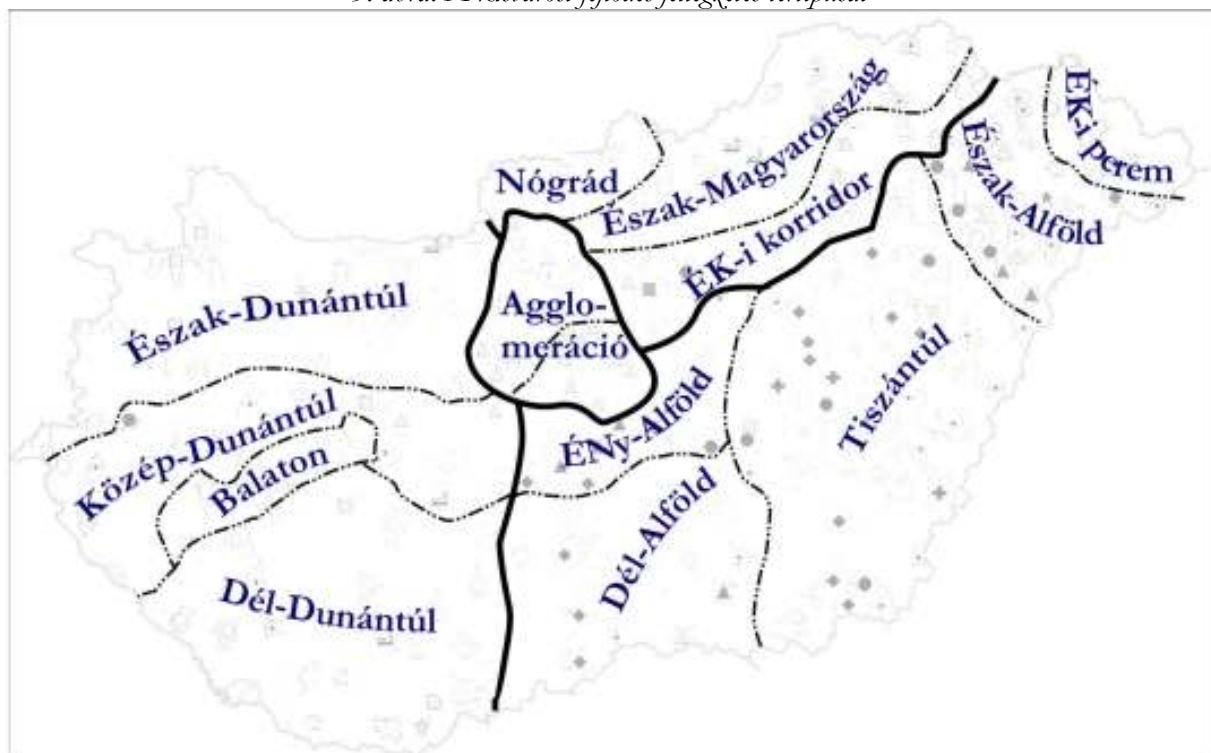
A fürdővárosok területi eloszlása cseppet sem meglepő, a Zalakaros – Balaton – Velence tengely mellett csak Harkány és Hajdúszoboszló fért ide. Területileg igencsak koncentrált a – kissé dehonesztálóan – óriásfalunak elnevezett típus is: tagjai kivétel nélkül alföldiek, azon belül is többnyire délen tömörülnek. Szintén inkább kelet-magyarországi jelenség az intézményváros is: mint arra korábban már utalás történt, ez is elsősorban negatívumokon, az intézményin kívüli reálszféra fejletlenségén keresztül határozható meg. Így nem véletlen, hogy az idesorolható településeket az Alföldön kívül még a Dél-Dunántúlon találunk nagyobb számban (Szigetvár, Barcs, Bonyhád, Siklós). A két több-

pólusú, komplex típus csak annyiból területérzékeny, hogy a nagyobb lélekszámú verziójából sokkal többet találunk a Dunától nyugatra, mint keletre, értelemszerűen azért, mert itt jóval kevesebb a lemaradás: a jelentősebb központi szerepek több intézményt, a kedvező regionális pozíciók sikeresebb gazdasági átalakulást hoztak, így ezek a városok sokkal ritkábban rendelkeznek olyan érzékeny pontokkal, mint alföldi társaik, akik így valamelyik másik típusba kerültek. A másik fontos különbség persze a fejlettség: ugyanaz a típus sokkal nagyobb átlagos fejlettséggel jelenik meg (észak)nyugaton, mint délkeleten.

Összegezve a korábbi vizsgálatokat, elsősorban persze a komplex típusokra támaszkodva, helyenként azokat kiegészítve, kísérletet lehet tenni a kisvárosi fejlődés jellegzetes tértípusainak meghatározására (5. ábra). Ezek alapját a különböző jellegű kisvárosok térbeli koncentrációja jelenti, de homogenitásuk minden esetben csak viszonylagos, határaik pedig szükségképpen bizonytalanok, és természetesen nem élesek. Éppen ezért az ábra is csak vázaltszerű, a települések is csak halványítva szerepelnek rajta. A térségek némelyike viszonylag határozottan, mások csak bizonytalanabban kontúrozható, általában nem fednek le hagyományos értelemben vett földrajzi régiókat, elnevezésüket mégis többnyire ilyenekről kapták.

A kisvárosi fejlődési térségek lehatárolása két szinten történt meg. Az élesebb határokat voltaképpen a településföldrajzi nagyrégiók jelentik: a Dunántúl, Észak-Magyarország, az Alföld, valamint a budapesti agglomeráció. Ezek mindegyike többszintű, és sajátos alrégiók tárthatók fel bennük a kisvárosi fejlődés szempontjából.

5. ábra. A kisvárosi fejlődés jellegzetes tértípusai

Forrás: saját szerkesztés

A Dunántúl kisvárosi szempontból négyosztátúnak tekinthető, két határozottan és két kevésbé jól körülírt térséggel. Természetesen – mivel a kisvárosi fejlődés szoros kapcsolatban van az általános értelemben vett regionális fejlődéssel – az Észak-Dunántúlon találjuk a legfejlettebb kisvárosokat. Szentgotthárdtól Esztergomig, két régió északi részén húzódik ez a térség, hívhatnánk M1-es korridornak, amely kiegészült Vas megyével. Az általános fejlettségen kívül ezeket a városokat a gazdasági hatékonyság jellemzi: magas szintű foglalkoztatás és jellemzően fejlett ipar, térségi foglalkoztatási szerepkör mellett. E mellett általában a kisvárosi intézmények is adóttak: példának

okáért mindössze öt középiskola nélküli kisvárost találunk ebben a térségben. Ebből adódóan a típusok közül a többpólusúak, és a gazdasági központok képviseltetik magukat legnagyobb számban.

Ettől délre, a Közép-Dunántúlnak elkeresztelt térség átmeneti zónának tekinthető: megritkulnak a fejlett és funkciógazdag kisvárosok, a lakosság szám is kisebb lesz, és a fejlettség is visszaesik. A derékhadat itt Zala megye adja: Zalalövő, Lenti, Zalaszentgrót, ezen kívül Veszprém megye jelentős, és Fejér déli része tartozik ide. Átlagos fejlettségű városok, amelyek – szemben a Dunántúl északi részével – sokkal több középvárossal (a megyeszékhelyeken túl még Nagykanizsával, Ajkával, Dunaújvárossal is) kell osztozniuk a szerepkörökben.

Tovább haladva délnek *kifejezetten homogén a Balaton-térség*. Változatos méretű kisvárosok, valószínűleg többközpontú kisvárosi agglomeráció, amelynek központi települései (Siófok, Keszthely) a legfejlettebbek közé tartoznak a kisvárosi mezőnyben. Sok diplomás, sok nonprofit szervezet, számos vállalkozás és jelentős munkaerő-vonzás jelzi ezen települések térszervező-erejét. Ide soroltuk még Zalakarost is, amúgy is a fürdőváros a legelterjedtebb típus ebben a térségben.

A Dél-Dunántúl más értelemben, de szintén a Közép-Dunántúlhoz hasonló *átmeneti zóna*. Ugyan a középvárosok hiánya (a három megyeszékhelyen kívül itt minden város a kisvárosi kategóriába került besorolásra) a kisvárosokat igen fontos szerepre predesztinálná, de ennek azok teljes mértékben nem tudnak eleget tenni. Mutatóik szóródnak, ritkán teljesítenek egységesen. Polaritásuk, ha van, jellemzően infrastrukturális, annak ellenére, hogy elérési mutatóik rosszak, vagyis itt a hagyományos kisvárosi intézmények szerepe jelentős. A jellegzetes típust a többpólusú városok és az intézmény-városok jelentik, és a többi dunántúli térséggel szemben itt már megjelennek a kifejezetlen fejletlen kisvárosok (Nagybajom, Kadarkút) is.

Kelet felé haladva megint csak nagyon határozott, de korántsem homogén tömböt alkotnak a budapesti agglomeráció kisvárosai. Ennek kétosztatúságáról már sok helyen tettünk említést, és ez elsősorban a társadalmi mutatók minőségében, valamint néhány gazdasági jellemzőben rejlik. Igazából *az agglomeráció budai oldalának vizsgált települései napjainkra egyre inkább valódi kisvárossá értek*, már nem csak lakóhelyként, hanem gazdasági központként is funkcionálnak. *A pesti oldalon a mennyiségi változás még kevésbé alakult át minőségivé, de még ezek a települések is kiemelkednek a mezőnyből, és meglehetősen éles peremmel válnak el az alföldi társaiktól.*

Észak-Magyarország sajátos elrendeződést mutat. *A régió belül meglehetősen határozottan elkülönül Nógrád megye*, amelynek kisvárosai jellemzően a legfejlettebbek közé tartoznak a vidéki Magyarországon. Egyrészt itt még részben érezhető Budapest hatása, másrészt viszont arról van szó, hogy az egyébként fejletlen térségben a kisváros jelenti az egyetlen várost. A régió déli peremén, a jó közlekedési elérhetőségű sávban, érdemben *az M3 mentén alakult ki a dinamikus kisvárosok sávja*, ahol a gazdasági átalakulás sikeres volt. Ez a térség, amely eltérő tájak találkozása mentén hagyományosan jó helyzeti energiákkal rendelkezik, felveszi a versenyt a Dél-Dunántúllal. Hatvan és Jászberény a két legemblematikusabb tagja ennek a csoportnak, amely magában foglalja a miskolci agglomeráció kisvárosait, és amelyet északkeleten Sárospatak és Sátoraljaújhely zárnak le.

A régió belső térségei, a középhegység medencéinek kisvárosai már koránt sem teljesítenek ennyire jól. Ugyan itt is találunk egy-két környezetéhez képest kiemelkedő értékekkel jellemezhető kisvárost (Szikszó, Encs), a jellemzőbb képet viszont az elmaradott, és meglehetősen kilátástalan helyzetű rozsdavárosok és a gyengén fejlett mikroközpontok festik meglehetősen sötétre.

Az Alföld térsége sem mondható homogénnek: vannak eredendő településföldrajzi különbségek, amelyek befolyásolják a kisvárosok fejlődési lehetőségeit. *Az általános alföldi képhez képest Szabolcs-Szatmár-Bereg bizonyos részeiben a kisvárosok központi szerepkörrel jelentősebbek.* Ez tükröződött úgyszólván minden felmérésben, és ezt adja vissza a komplex típusok vizsgálata is, hiszen az északkeleti peremen Kisvárdá, Mátészalka, Fehérgyarmat fejlett, valódi kisvárosként volt besorolható.

Az *Észak-Alföldként elnevezett típusra* (Szabolcs-Szatmár-Bereg maradéka, és Hajdú-Bihar északi, hajdúsági része) elsősorban *az a jellemző, hogy meglehetősen sok a lakóváros, amely ebben az értelemben itt kifejezetten gyengén fejlett, funkcióhiányos típust jelöl.* Ebben a térségben Nagyálló az utolsó, kedvező fejlettségi indexszel jellemezhető kisváros, ettől délre a Tiszántúlon már egyetlen egyet sem találunk.

lunk. Ez az utóbbi jellemző a legfontosabb a térség lehatárolásában: A Tisza meglehetősen éles határt jelent, itt koncentrálódik a legtöbb gyengén fejlett település. Funkcionális szempontból sok lesz az intézményváros, és a többpólusú város, valamint megjelenik az óriásfalvak típusa is.

Sajátos a jobb híján *Északnyugat-Alföldnek* elkeresztelt térség, amely kifejezetten *gyenge mutatókkal rendelkező, kisméretű települések sorát tömöríti Solttól Újszászig*. A terület átmenet a központi agglomeráció és az Alföld között, legalábbis funkcionális értelemben, hiszen még itt is megjelenik a lakóváros típusa. Azonban ezek fejlettségét már meglehetősen komoly szakadék választja el Pest megyei társaiktól. Ennél jóval kevésbé karakteres típus a *dél-alföldi*: a tiszántúlihoz hasonló típus az annál némileg magasabb átlagos fejlettségi indexe alapján határolható el.

A kutatás lehetséges hasznosítása és további irányai

A kutatás legfontosabb eredménye a szerző megítélése szerint az, hogy átfogó képet rajzolt a magyar kisvárosok divergáló fejlődési pályáiról, és elhelyezte ezt a településtípust a hazai településhálózatban. Ezek az eredmények rendelkeznek önmagukon túlmutató értékkel, több lehetséges felhasználási terület is adódik. Ezek közül talán az ítéhető legfontosabbnak, hogy új kutatások bázisául szolgálhatnak. Bármennyire is törekedett a dolgozat a komplex kép megrajzolására, voltak olyan tényezők, amelyek terjedelmi és időbeli korlátok miatt nem kerültek elemzésre. Így kimaradt az általános képből a területfejlesztési kapcsolat, amely pedig nagyon izgalmas kérdésvetésekre ad módot. Egyfelől annak tekintetében, hogy a differenciálódásban játszik-e szerepet, és ha igen, akkor pozitív vagy negatív visszacsatolásokon keresztül jelenik-e meg a területfejlesztés eszköz- és célrendszere? Érdemes volna megvizsgálni, melyek a terület-, vagy településfejlesztés speciális kisvárosi kihívásai, mind a célok, mind a módszerek oldaláról. Azzal együtt, hogy a dolgozat talán jelen formájában is alkalmas a területfejlesztési döntés-előkészítésben történő felhasználásra azért, hogy segít elhelyezni a kisvárosokat Magyarország földrajzi terében, és leírja a fejlődésüket leginkább meghatározó trendeket, kívánatos volna még a területfejlesztés és a kisvárososság kapcsolatát más aspektusokból is áttekinteni. Például, hogy milyen az egyes települések pályázati forráslelő-képessége, milyen célokat tűznek ki és milyen sikerrel valósítják meg ezeket.

Várossá nyilvánítási munkák, vagyis a kisvárosi mezőny alsó peremének részletes empirikus vizsgálata kapcsán merült fel az előbbiektől nem függetlenül, hogy egy kisváros fejlődését milyen jelentős mértékben képes meghatározni egy-egy, a helyi ügyeket előmozdító, dinamizálni képes személyiség. Általában: az egyik legfontosabb továbbvezető szálnak a helyi társadalommal kapcsolatos részletes, szociálgeográfiai módszertanú vizsgálatok tűnnek, a közösségek, az értelmiség és akár az egyéniségek szerepéről, amelyek, illetve akik ezen a szinten még nagyon meghatározó tényezői a fejlődésnek.

Lehetséges, és a dolgozatban szintén átlépett kutatási irány még a műszaki szférával kapcsolatos vizsgálatok részletes kibontása, mindenek előtt a kisvárosok építészeti képének, és település-szerkezetének átalakulása, a folyamatban szerepet játszó piaci és közösségi mechanizmusok vizsgálata, feltárása. Ez megint inkább helyi vizsgálatokat, mintatelepüléseket és induktív következtetéseket igényel, és megítélésem szerint jól kiegészítené a korábbi, elsősorban nagyvárosi jellegű településmorfológiai kutatásokat. Az arculat ugyanis jelentősen változott, átalakult az elmúlt években, bár, igazából még az elmúlt évtizedekből sem rendelkezünk olyan felmérésekkel, amelyek összehasonlítási alappal szolgálnának a kisvárosok különböző típusaira.

A hasznosítás szempontjából fontos szál lehet természetesen az oktatás, hiszen a fejlesztési és kutatási irányokon túl a felsőoktatásban is hasznosíthatóak az eredmények. Ehhez szükséges lenne a dolgozat könyvvé alakítása és megjelentetése, amely nyomán hozzáférhető lenne az oktatók és a hallgatók számára egyaránt. Ily módon olyan anyag látna napvilágot, amely elsősorban a mester- esetleg a posztgraduális képzésben segíthetne a területi folyamatok árnyaltabb megismerésében.

Publikációk

A disszertáció alapjául szolgáló közlemények

1. **Pirisi G.** 2003: *A közlekedési infrastruktúra-fejlesztések lehetséges hatásai a Dél-Dunántúli régió városbálozatára.* In: Kis M. – Gulyás L. – Erdélyi E. (szerk.): Európai Kihívások 2. Szegedi Tudományegyetem, Szegedi Élelmiszeripari Főiskolai Kar, Szeged, 2003. pp. 345-349.
2. Bucher E. – László M. – **Pirisi G.** 2004: *Civil szervezetek és településfejlesztés a Dél-Dunántúli régióban.* In: A magyar földrajzi kutatás kurrens eredményei. II. Magyar Földrajzi Konferencia. Táj, tér tervezés – geográfus doktoranduszok VIII. országos konferenciája. SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged. 13 p. (CD-ROM kiadvány)
3. Hajdú, Z. – Pap, N. – **Pirisi, G.** 2005: *Handelszentren und Siedlungsstruktur im Komitat Tolna.* In: Zsilincsar, W. (ed.): Einzelhandelsstrukturen am Rande von Kleinstädten. Institut für Geographie und Raumforschung, Karl-Franzens-Universität Graz. pp. 99-108.
4. László M.– **Pirisi G.** 2005: *A civil szervezetek szerepe a terület- és településfejlesztésben.* In: Pap N. – Tóth J. (szerk.): Terület- és településfejlesztés I. Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 69-90.
5. László M. – **Pirisi G.** 2005: *Önkormányzatok gazdálkodása és a településfejlesztés.* In: Pap N. (szerk.): Terület- és településfejlesztés Tolna megyében. Babits Kiadó, Szekszárd, pp. 269-304
6. **Pirisi, G.**– Trócsányi, A. 2006: *Demografska kretanja u Madjarskoj na prekretnici milenijuma* (Demográfiai folyamatok az ezredforduló Magyarországon) Zbornik, Matice Srpske Za Drustvene Nauke (A Matica Srpska Társadalomtudományi Szemléje), 121. Novi Sad, pp. 465-478.
7. **Pirisi G.** – Trócsányi A. 2006: *Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon.* Földrajzi Értesítő, 1-2. pp. 87-108.
8. László, M. – **Pirisi, G.** 2007: *Management of local governments and the development of settlements.* In: Pap, N. (ed.): Tolna – a rural area in Central-Europe. Regional and local development in Tolna County, Hungary. Lomart, Pécs, pp. 99-106.
9. **Pirisi, G.** – Trócsányi, A. 2007. *Recent Demographic Trends in Hungary, and Their Manifestation in Small Towns.* Man & Development, Vol. XXIX. no. 3., pp. 147-160.
10. Trócsányi A. – **Pirisi G.** – Malatyinszki Sz. 2007: *A célnál fontosabb a bejárt út. A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon.* Falu Város Régió, 3. sz. pp. 18-27.
11. **Pirisi G.** – Trócsányi A. 2007: *A várossá nyilvánítás, mint a területfejlesztés eszköze? A városi cím elnyerésének területpolitikai vonatkozásai.* Területfejlesztés és Innováció, 1. évf. 2. sz. pp. 2-8.
12. **Pirisi G.** – Trócsányi A. 2007: *Utószó egy kutatásboz: A várossá nyilvánítás településföldrajzi kérdései.* In: Szónokyné Ancsin G. – Pál V. – Karancsi Z. (szerk.): A határok kutatója – Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, pp. 203-210.
13. **Pirisi, G.** – Trócsányi, A. 2007: *Demographic Processes in Hungary and their Manifestation in Small Towns.* Romanian Review of Regional Studies, Vol. 3. Issue 2., pp. 73-82.
14. **Pirisi G.** – Trócsányi A. 2007: *Humán erőforrások helyzete Magyarország határ menti kisvárosai-ban.* In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Határok és Eurorégiók, SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged, pp. 273-278.
15. **Pirisi, G.** – Szabó, A. – Trócsányi, A. 2008: *The transformation of villages into towns – A quantitative way of Hungarian urbanisation.* In: Csapó, T. – Kocsis, Zs. (szerk.): Nagyközségek

és kisvárosok a térben – Large villages and small towns in the space. Savaria University Press, Szombathely, pp. 60-68.

16. **Pirisi G.** 2008: *Kisvárosok differenciálódása társadalmi mutatók alapján.* In: Csapó, T. – Kocsis, Zs. (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben – Large villages and small towns in the space. Savaria University Press, Szombathely, pp. 277-288.
17. Fáth-Hegedüs, V. – **Pirisi, G.** 2008: *Die Rolle heiltouristischer Projekte bei der Erneuerung einiger Kleinstädte in Südtransdanubien.* In: Zsilincsar, W. (ed): Wege aus der Krise. Erfahrungen mit Strukturschwachen Regionen. Karl Franzens Universität Graz, pp. 107-118.
18. **Pirisi G.** 2008: *Kisvárosok kulturális infrastruktúrája a Dél-Dunántúlon.* In: Pap N. (szerk.): Kultúra – területfejlesztés. Imedias, Pécs, pp. 81-100.
19. **Pirisi G.** 2008: Kisváros vagy kis város? A kisváros-fogalom földrajzi értelmezésének lehetőségei. In: László M. – Bucher E. (szerk.): A terület- és településfejlesztés társadalomföldrajzi megközelítésben. Tanulmányok. Geographica Pannonica Nova 4. Pécs, Imedias, megjelenés alatt, 12 p.

A disszertáció témájában tartott előadások (a megjelentek nélkül)

- *Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon.* Várostérségek – Versenyképesség. Társadalmi kohézió Magyarországon és az Európai Integráció. Tudományos Konferencia. MTA Településtudományi Bizottság, Földrajz I. Tudományos Bizottság, Regionális Tudományos Bizottság. MTA Budapest, 2005. szeptember 15-16.
- *Kisvárosok Magyarország településrendszerében.* III. Magyar Földrajzi Konferencia. MTA Budapest, 2006. szeptember 6-7.

Egyéb publikációk

20. **Pirisi G.** 2003: *A Dél-Dunántúli régió határ menti kistérségeinek közlekedési problémái.* In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Határok és az Európai Unió. SZTE TTK Gazdaság- és társadalomföldrajz Tanszék. pp. 162-168.
21. Bucher E. – **Pirisi G.** – Reményi P. 2004: *A dél-dunántúli németység hatása a társadalmi-gazdasági fejlődésre.* In: Kupa L. – Gyurok J. (szerk.): Határ menti régiók és kisebbségek a 19-20. században. B&D Stúdió, Pécs, pp. 153-166.
22. **Pirisi, G.** – Reményi, P. 2005: *The development of transportation infrastructure, as the main field of the Slovenian-Hungarian co-operation.* In: Bufon, M. (ed.): Slovenija Po Letu 2004 — Mostisce med EU in Jugovozhodno Evropo? (Slovenia after the year 2004 – Gateway between EU and South-Eastern Europe) Založba Annales, Univerza na Primorskem, Koper, pp. 309-322.
23. Tóth, J. – **Pirisi, G.** 2005: *Die Lage der ungarischen Sozialgeographie, ihre Tendenzen und Einrichtungen nach der Jahrhundertwende.* Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung. Universität Bayreuth, Heft 240. pp. 37-50.
24. **Pirisi G.** – Trócsányi A. 2005: *Európa kulturális fővárosa a Mecsek-alján.* Földgömb 2005/8. pp. 52-60.
25. Tóth J. – Wilhelm Z. – **Pirisi G.** – Kiss K. 2005: *A Kárpát-medence térszerkezetének stratégiai irányai az „andráskereszt” alapján.* In.: Pap N. – Végh A. (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. – A Kárpát-medence politikai földrajza. PTE TTK FI KMBTK Pécs pp. 10-19.

26. **Pirisi, G.** – Trócsányi, A. 2006: *The effects of post-industrial processes in the spatial structure of Pécs, Hungary.* In: Aubert, A. – Tóth, J. (eds): *Stadt und Region Pécs. Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, Heft 243.* Universität Bayreuth, pp. 89-108.
27. László M. – **Pirisi G.** 2007: *A terület- és településfejlesztés intézményrendszere.* In: László M. – Pap N. (szerk.): *Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe.* Lomart K., Pécs, pp. 35-52.
28. **Pirisi G.** 2007: *A terület- és településfejlesztés településtípusok szerinti aspektusai.* In: Bucher E. – László M. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés válogatott, annotált bibliográfiája. (A magyar regionalizmus válogatott, annotált bibliográfiája 3.).* Lomart K., Pécs, pp. 9-28.
29. **Pirisi, G.** – Stefán, K. – Trócsányi, A. 2008: *The role of cultural economy in the revival of cities – endowments and chances of the city of Pécs.* In: Lóczy, D – Tóth, J. – Trócsányi, A. (eds.): *Progress in Geography in the European Capital of Culture 2010.* Imedias Publisher, pp. 11-23.
30. **Pirisi, G.** – Reményi, P. 2008: *Corridor V/C – Infrastructural development = regional development? A possible Hungarian perception.* In: Nurković, R. (ed): *Utjecaj prometna na regionalni razvoj / Traffic influence of the regional development.* Univerzitet u Tuzli. pp. 69-74.
31. Bucher, E. – **Pirisi, G.** – Reményi, P. 2008: *Der Einfluss der Ungarndeutschen auf die gesellschaftlich-wirtschaftliche Entwicklung Ungarns in der Region Südtransdanubien.* In: Hammer, E. – Kupa, L. (Hrsg.): *Ethno-Kulturelle Begegnungen in Mittel- und Osteuropa.* Verlag Dr. Kovač, Hamburg, pp. 131-146.